

PENGELØN OG BESKÆFTIGELSE

AF JØRGEN H. GELTING

I nærværende artikel tilstræbes en supplerings på nogle punkter af den nylig givne fremstilling¹⁾ af forholdet mellem pengeløn og realløn i visse enkle modeller, særlig den klassiske og Keynes'. Specielt søges belyst de i Keynes-modellen implicerede sætninger, at i et lukket samfund vil en generel ændring af pengelønnen lade både realløn og beskæftigelse uændret, og at en substitution mellem kapital og arbejde i produktionen ikke kan fremkaldes ved en ændring af pengelønnen, men kun ved en ændring af rentefoden. Disse sætninger kan — som diskussionen efter fremkomsten af Keynes' »General Theory« viste — umiddelbart forekomme paradoxale, om de ses på baggrund af den klassiske teori, eller i det mindste denne teoris populariserede form.

Som et eksempel på konflikten mellem klassisk og Keynes' teori kan man anføre behandlingen af sammenhængen mellem befolkningstilvækst og kapitalrente. Den klassiske betragtningsmåde — jfr. f. eks. fremstillingen hos Cassel — vil her naturligt føre til den konklusion, at en voksende befolkning betinger en højere rente end en stationær befolkning på grund af den formindskede knaphed på arbejdskraft i forhold til kapitalen, når disse to forudsættes at være de eneste produktionsfaktorer. På den anden side synes en analyse på basis af Keynes' model med samme selvfølgelig at føre til den konklusion, at om det større arbejdsudbud skal indpasses i produktionen, må renten sænkes; og hvor befolkningen er voksende, må da alt andet lige renten være lavere, end hvor befolkningen er stationær.²⁾

2. Oscar Lange³⁾ søgte at eftervise en mere generel gyldighed af Keynes-modellens sætning, at en reduktion af pengelønnen ikke vil føre til større beskæftigelse — bortset fra den indirekte effekt via pengeefterspørgsel og rente og andre tilsvarende uvæsentlige modifikationer. Lange's ræsonnement kan resumeres således:

Når efterspørgsels- og udbudsfunktioner for varer og faktorer er homogene af grad nul i de absolute priser, og efterspurgte og udbudte mængder

¹⁾ Sven Danø: Pengeløn og realløn. *Natøk. Tidsskr.* 1953, p. 16.

²⁾ Jørgen Pedersen: Interest rates, employment, and changes in population. *Kyklos*, 1948, p. 1.

³⁾ Price Flexibility and Employment. 1944. III, samt appendix § 4.

PENGELØN OG BESKÆFTIGELSE

AF JØRGEN H. GELTING

I nærværende artikel tilstræbes en supplerings på nogle punkter af den nylig givne fremstilling¹⁾ af forholdet mellem pengeløn og realløn i visse enkle modeller, særlig den klassiske og Keynes'. Specielt søges belyst de i Keynes-modellen implicerede sætninger, at i et lukket samfund vil en generel ændring af pengelønnen lade både realløn og beskæftigelse uændret, og at en substitution mellem kapital og arbejde i produktionen ikke kan fremkaldes ved en ændring af pengelønnen, men kun ved en ændring af rentefoden. Disse sætninger kan — som diskussionen efter fremkomsten af Keynes' »General Theory« viste — umiddelbart forekomme paradoxale, om de ses på baggrund af den klassiske teori, eller i det mindste denne teoris populariserede form.

Som et eksempel på konflikten mellem klassisk og Keynes' teori kan man anføre behandlingen af sammenhængen mellem befolkningstilvækst og kapitalrente. Den klassiske betragtningsmåde — jfr. f. eks. fremstillingen hos Cassel — vil her naturligt føre til den konklusion, at en voksende befolkning betinger en højere rente end en stationær befolkning på grund af den formindskede knaphed på arbejdskraft i forhold til kapitalen, når disse to forudsættes at være de eneste produktionsfaktorer. På den anden side synes en analyse på basis af Keynes' model med samme selvfølgelig at føre til den konklusion, at om det større arbejdsudbud skal indpasses i produktionen, må renten sænkes; og hvor befolkningen er voksende, må da alt andet lige renten være lavere, end hvor befolkningen er stationær.²⁾

2. Oscar Lange³⁾ søgte at eftervise en mere generel gyldighed af Keynes-modellens sætning, at en reduktion af pengelønnen ikke vil føre til større beskæftigelse — bortset fra den indirekte effekt via pengeefterspørgsel og rente og andre tilsvarende uvæsentlige modifikationer. Lange's ræsonnement kan resumeres således:

Når efterspørgsels- og udbudsfunktioner for varer og faktorer er homogene af grad nul i de absolute priser, og efterspurgte og udbudte mængder

¹⁾ Sven Danø: Pengeløn og realløn. *Natøk. Tidsskr.* 1953, p. 16.

²⁾ Jørgen Pedersen: Interest rates, employment, and changes in population. *Kyklos*, 1948, p. 1.

³⁾ Price Flexibility and Employment. 1944. III, samt appendix § 4.

kun afhænger af de relative priser — og der følgelig ikke består nogen såkaldt monetær effekt — således at samlet efterspørgsel efter dels varer og faktorer, dels betalingsmidler er uafhængig af pengemængdens realværdi, da kan uligevægt på et faktormarked (overskudsudbud eller -efterspørgsel) ikke elimineres ved nedsættelse eller forhøjelse af faktorprisen, såfremt også andre priser er flexible. — Der er to tænkelige veje til opslugning af et overskudsudbud af en faktor: Faktoren kan substituere for andre faktorer i produktionen, og vareproduktioner, hvori faktoren indgår, kan blive udvidet. Hvis der består et overskudsudbud på et faktormarked, og faktorprisen som følge heraf falder, vil det større udbud tendere mod at blive opslugt ad de to angivne veje. Men herved skabes uligevægt, nemlig efterspørgselsdeficit, på andre faktormarkeder med prisfald til følge, hvis andre faktorpriser er flexible. Disse prisfald retablerer ligevægt på de andre faktormarkeder, medens det oprindelige faktorudbuds-overskud forbliver bestående, og de relative priser forbliver uændrede. — Anderledes hvis der består en positiv monetær effekt, i hvilket tilfælde åbenbart efterspørgsels- og udbudsfunktionerne ikke kan være homogene af grad nul i de absolute priser, men vel i disse og pengemængden. Ved uændret pengemængde vil prisfald her medføre en efterspørgselsforskydning fra penge til varer og faktorer, således at totalefterspørgslen efter disse øges med deraf følgende opslugning af det oprindelige faktorudbuds-overskud.

Hvad mening har den refererede argumentation for, at i mangel af positiv monetær effekt kan prisflexibilitet ikke sikre opslugning af et faktorudbudsoverskud? Trods delvis uklar sprogbrug fremgår det af Lange's fremstilling, herunder dens matematiske del, at der ikke er tale om en dynamisk analyse af det beløb, som udløses af et øget faktorudbud og dermed sammenhængende prisfald. Analysen er statisk¹⁾. Problemet kan da formuleres således: Vi har en udgangssituation med samtlige markeder i ligevægt. Med denne sammenligner vi en anden situation, der i forudsætningerne kun adskiller sig fra den første derved, at for en faktor er udbudsfunktionens værdi for enhver priskonstellation større end den i udgangssituationen gældende funktions tilsvarende værdi. Det gengivne ræsonnement må da betyde, at hvis mængdefunktionerne er homogene af grad nul i de absolute priser og uafhængige af pengemængdens realværdi, da vil de relative priser i de to situationer være identiske, og den faktor, hvis udbud er øget, vil være ledig i et omfang lig differencen mellem udbud og efterspørgsel ved den bestående konstellation af relative priser.

Denne forbløffende konklusion har en nærliggende grund: At sige, at mængdefunktionerne er homogene af grad nul i priserne, er i Lange's model det samme som at sige, at Say's lov gælder. Fremstilles mængdefunktio-

¹⁾ Men dette gælder selvsagt ikke analysen i kap. V og ff. i *Price Flexibility and Employment*.

nerne i form af overskudsefterspørgselsfunktioner, består der ligevægt, hvis på hvert marked overskudsefterspørgslen er nul. Er der 117 markeder, har vi 117 funktioner, og 117 priser er ubekendte — tilsyneladende. Thi da ikke de absolute, men kun de relative priser er af betydning, er de ubekendte kun 116 relative priser. Da Say's lov er forudsætning, kan en vilkårlig af mængdefunktionerne afledes af de øvrige 116. At ændre på een af mængdefunktionerne og lade de øvrige uændrede er derfor at forsynde sig — også mod modellens økonomiske interpretation. Sæt at faktoren arbejde, og kun denne, udbydes af en vis gruppe personer, som efterspørger enhver anden vare og faktor. Åbenbart må en ændring af arbejdsudbudsfunktionen modsvares af ændringer i efterspørgselsfunktionerne for andre faktorer og varer, når Say's lov gælder. Ændring af ligevægtsbetingelserne for et enkelt marked er eo ipso ændring af ligevægtsbetingelserne for andre markeder.

Hvis mængdefunktionerne ikke er homogene af grad nul i priserne alene, og altså forudsætningen om gyldigheden af Say's lov opgives og erstattes med Walras' lov, hvorefter den opsummerede overskudsefterspørgsel på samtlige vare- og faktormarkeder samt markedet for penge er nul, kan der bestå en positiv monetær effekt med deraf følgende bestemmelse af de absolutte priser i stabil ligevægt¹). Thi en positiv monetær effekt indebærer ved prisfald en forskydning af efterspørgslen fra penge til varer og ved prisstigning en efterspørgselsforskydning fra varer til penge. Indførelsen af en monetær effekt tjener således til bestemmelse af de absolute priser, men er ikke nødvendigvis afgørende for spørgsmålet om beskæftigelsen. Både indenfor en model, hvor mængdefunktionerne er homogene af grad nul i de absolute priser, og indenfor en model, hvor funktionerne er homogene af grad nul i priserne og pengemængden, kan man opstille såvel sådanne forudsætninger, at der kan bestå en stabil situation med underbeskæftigelse af en eller flere faktorer, som forudsætninger, der sikrer fuld beskæftigelse. Som det omtales i det følgende, kan de essentielle forudsætninger for Keynes-modellens underbeskæftigelsesligevægt formuleres i en model, hvori de absolute priser ikke indgår²).

3. I dette afsnit gøres nogle bemærkninger om følgerne af lønændringer i et enkelt fag indenfor Keynes-modellens forudsætninger.

Lønnen nedsættes indenfor et enkelt fag. Iøvrigt er indenfor dette og

¹) I denne forbindelse kan henvises til diskussionen om den klassiske pengeteori i *Econometrica* 1949—51, særlig Patinkin's analyse af Lange's system i *Econometrica* 1949, p. 18 ff. Desværre bliver det på grund af den voksende udbredelse af matematiske kundskaber stadig vanskeligere for økonomikerne at udtrykke sig uforståeligt. I sin udmærkede sammenfatning af diskussionen, *Econometrica* 1951, p. 152, overvinder Karl Brunner denne vanskelighed ved tillige at betjene sig af logistikens symboler. Jfr. endelig Becker & Baumol, *Economica* 1952, p. 355.

²) Jfr. L. Klein: *The Keynesian Revolution*. 1947, p. 80 ff.

alle andre fag arbejdsudbudet fuldstændig elastisk, og lønedsættelsen ventes at være varig og er det. Lønedsættelsen vil udløse en substitution af vedkommende fags arbejdere for andre arbejdere, dels indenfor produktionen, dels i forbruget, idet varer, der i særlig grad fremstilles ved den billigjorte arbejdskraft, vil falde i pris. Desuden kan der — bortset fra indirekte virkninger gennem ændring af rentefoden — fremkomme positive eller negative aktivitetsvirkninger, fordi den forventede profitrate ændres som følge af lønændringen.

(a) Hvis lønedsættelsen gælder samtlige indenfor investeringsproduktionen beskæftigede arbejdere og kun disse, og hvis alle investeringsforetagernes køb falder indenfor investeringssfæren, vil lønreduktionen ikke tilskynde til substitution i investeringsproduktionen. Men faldet i investeringsomkostningerne vil på lignende måde som et rentefald tilskynde til større investering. Men kun hvis investeringens elasticitet med hensyn til omkostningerne er større end een, vil også beskæftigelsen i konsumvareproduktionen blive større¹).

(b) Hvis lønfaldet indtræder for samtlige de arbejdere, der er beskæftigede i produktionen af en vis, relativt lille gruppe af forbrugsvarer, vil de pågældende arbejdere få øget beskæftigelse gennem substitution både i forbruget og i produktionen.

Pengelønnens reduktion vil implicere en reduktion af reallønnen. Og lønreduktionen vil tilskynde til substitution i produktionen af arbejde for materielle produktionsmidler. At karakterisere denne substitution som en substitution af arbejde for kapital er en bekvem, men også upræcis tale-måde. Det er vel plausibelt, at i de fleste tilfælde, der kan forekomme i praksis, vil substitutionen indebære en ændring af den pågældende produktions kapitalstruktur på grund af relativt mindre anvendelse af varige produktionsmidler. Men fra økonomisk synspunkt er dette tilfældigt og ingenlunde nødvendigt. Således kan det meget vel tænkes, at substitutionen udelukkende tager form af en intensivere bearbejdelse af indkøbte råvarer og halvfabrikata, og at indkøbene af disse mindskes i forhold til anvendelsen af arbejdskraft uden ændring af de pågældende virksomheders indkøbs- og afsætningsplaners tidsstruktur. Derimod vil en renteændring nødvendigt tilskynde til en ændring af tidsstrukturen.

En lønreduktion i hele forbrugsvareproduktionen vil ved at forhøje de relative priser på maskiner etc. mindske investeringen. Det samme vil i almindelighed gælde et lønfald i en enkelt forbrugsvareproduktion. Men hvis lønreduktionen finder sted indenfor en produktion, der er relativt kapitalintensiv, og hvis substitutionen i forbruget er betydelig i forhold til substitutionen i produktionen, vil forbrugsvareproduktionen som helhed blive mere kapitalintensiv med deraf følgende tilskyndelse til større investering og positiv aktivitetseffekt.

¹) Gelting: Finansprocessen. 1948. p. 189.

(c) Men bortset fra aktivitetsvirkninger af den angivne art er hovedsagen indenfor Keynes-modellen, at nedsættelse af lønnen indenfor et enkelt fag kun vil udvide de pågældende arbejders beskæftigelse på bekostning af andre fags beskæftigelse. Og lønreduktionen fører kun til større beskæftigelse, hvis lønnen i de andre fag ikke følger med ned. Videre har fagets andel i den samlede beskæftigelse en åbenbar betydning. Lad lønnen i et lille fag falde med 20 procent. Som følge heraf stiger fagets beskæftigelse fra 100 til 140. Alle andre fag har i den oprindelige situation en beskæftigelse på 1000, der som følge af det lille fags lønreduktion og beskæftigelsesstigning reduceres til 960, således at totalbeskæftigelsen er uændret. Vi kan nu bytte om på udgangs- og slutsituationen og konkludere, at en 20 procent lønreduktion i »alle andre« fag kun vil øge beskæftigelsen relativt lidt, nemlig fra 960 til 1000. Og grunden hertil er den simple, at når totalbeskæftigelsen er fastlagt ved forhold, som det generelle lønniveau i alt væsentligt er uden indflydelse på, kan større beskæftigelse for en faktor kun ske gennem substitution for andre faktorer, og jo større vedkommende faktors andel i totalbeskæftigelsen er, desto mindre spillerum er der alt andet lige for substitution.

4. Hvis en nedsættelse af pengelønnen skal føre til større beskæftigelse gennem substitution af arbejde for kapital, kan dette ikke med mening siges at bero på en reduktion af pengelønnen *i forhold til kapitalrenten*. Thi arbejds løn og kapitalrente er ikke størrelser af samme dimension. Hvilket igen hænger sammen med, at kapitalrenten ikke er nogen produktionsfaktors aflønning¹⁾. Hovedparten af den metafysik, som indenfor økonomien har passeret under betegnelsen kapitalteori havde kunnet undgås, hvis man i stedet for om kapitalrenten havde talt om kapitaliseringsfaktoren og i tråd hermed havde betragtet kapital som prisen på retten til fremtidige ydelser.²⁾

Imidlertid kan lønnen tænkes ændret i forhold til de materielle produktionsmidlers (quasi-)rent, og ændret relativ aflønning kunne da fremkalde en substitution. Men i det korte løb er de materielle produktionsmidlers mængde konstant, og hvis også det effektive markedsudbud er uelastisk, bestemmes aflønningen residualt indenfor klassisk og neo-klassisk teori. Det er derfor ingenlunde indlysende, ved hvilken mekanisme en generel lønændring kan påvirke beskæftigelsen i den klassiske eller neo-klassiske model.³⁾

¹⁾ Jørgen Pedersen: Pengeteori og Pengepolitik. 1948, p. 74.

²⁾ Een — mindre vigtig — konsekvens: I stedet for at undres over opsparingsudbudets ufølsomhed for renteændringer, kunne man anse det for meget naturligt, at elasticiteten i efterspørgslen efter retten til fremtidige ydelser er —1 m. h. t. kapitaliseringsfaktoren.

³⁾ Svaret er måske, at galt stillede spørgsmål ikke besvares; lønnen afhænger af beskæftigelsen og ikke omvendt. Jfr. Gelting: Klassikernes beskæftigelsesteori. Natøk. Tidsskr. 1944. p. 17.

Det er i denne forbindelse interessant at se, hvorledes Ricardo¹⁾ behandler spørgsmålet om substitution af maskiner for arbejdskraft som følge af en lønstigning. Når lønnen stiger, bliver anvendelsen af en maskine i produktionen til erstatning for arbejdskraft mere fordelagtig. Overfor indvendingen, at når lønnen stiger, vil også prisen på maskinen stige, påpeger Ricardo, at dette kun ville være rigtigt, hvis ingen kapital anvendtes i produktionen af maskinen, og derfor dens pris ikke inkluderede en vis profit. Når lønnen er steget, må profitten være faldet, og prisen på maskinen kan derfor ikke stige som arbejdslønnen. — Det vil ses, at en stilltende forudsætning er, at lønstigningen er en reallønstigning. Men dernæst er det åbenbart, at lønstigningen kun bevirker substitution, fordi højere løn fører til lavere profitrate. Men hos Ricardo bestemmes renten af profitraten. Det er profitraten = rentefoden, som direkte bestemmer produktionens kapitalintensitet. En forskel fra moderne teori kan således alene vedrøre spørgsmålet om forbindelsen mellem penge- og realløn.

Når indenfor Keynes-modellen renten varigt sænkes, bliver en forøgelse af produktionens kapitalintensitet fordelagtig, hvilket normalt vil indebære en forøgelse af realkapitalmængden per beskæftiget arbejder. På kort sigt, hvor mængden af realkapital er konstant, vil der imidlertid tværtom ske en formindskelse af realkapitalmængden per beskæftiget arbejder, fordi beskæftigelsen stiger. Denne modsætning mellem korttids- og langtidsvirkning kan umiddelbart synes paradoxal. Imidlertid vil rentændringen få omgående virkning på *produktionsplanernes* struktur, hvilket er det afgørende. Kun under uændrede forhold vil *ex ante* og *ex post* strukturer være ens. Og kombinationen af flere arbejdere med den på kort sigt konstante realkapitalmængde hviler på forudsætningerne om, 1) at der er ledighed på arbejdsmarkedet, hvorimod realkapitalen er fuldt beskæftiget, samt 2) at rentesænkningen ikke er ledsagefænomen til en forhøjelse af opsparringsfunktionen, således som klassikerne ville forudsætte det.

Et andet »paradox« vedrører — jfr. § 1 ovenfor — rentens højde ved voksende befolkning. Thi medens ræsonnementet, at en sænkning af renten er midlet til at forhøje aktiviteten, fører til den konklusion, at renten må være lavere, hvor arbejdsudbudet vokser, fører et ræsonnement efter klassiske linier til højere rente. En mulig løsning er selvsagt, at expansionen må igangsættes ved et rentefald, men at dette da bliver kun midlertidigt, idet renten atter stiger, når expansionen er kommet igang. Men iøvrigt er der ingen vanskelighed ved at pege på mekanismer, der kan igangsætte expansionen uden hjælp af et rentefald. Således kan en (øget) befolkningstilvækst hos foretagerne skabe forventninger om stigende efterspørgsel, og en sådan forventning vil tendere mod at retfærdiggøre sig selv. Endvidere er det af åbenbare grunde sandsynligt, at forbruget ved given ind-

1) Principles, ch. I, section V.

komst vil være en stigende funktion af befolkningens størrelse. Endelig kan nævnes, at visse typer af offentlige investeringer også i mindre udviklede samfund vil vokse, når folketallet vokser. Derimod er det vanskeligt at pege på nogen mekanisme, der på tilfredsstillende måde kan forklare, hvorledes et generelt lønfald som følge af større arbejdsudbud kan føre til større beskæftigelse.

5. William Fellner¹⁾ har foreslået en mekanisme, ved hvilken en reduktion i pengelønnen kan føre til større beskæftigelse — uafhængigt af det rentefald, der kan blive følgen af et lavere lønniveau ved konstant pengemængde. En fremtrædende rolle i Fellner's fremstilling spiller begrebet »investering for yderligere investering«, d. v. s. investering, der tjener fremtidig udvidelse af investeringsproduktion, — f. eks. investering ved udvidelse af stålværker eller cementfabriker. Den andel, som investeringen for yderligere investering udgør af nationalproduktet, vil typisk være lig opsparingskvotens kvadrat: Er forbruget 80 og opsparringen = investeringen 20, vil af investeringen $\frac{1}{5} = 4$ være investering for yderligere investering = $100 \cdot (\frac{1}{5})^2$. Forhøjelse af opsparingskvoten implicerer således en stærk forøgelse af investering for yderligere investering's andel i nationalproduktet.

Fellner's fremstilling kan kort gengives således: Hvis lavere pengeløn skal føre til større beskæftigelse, må reallønnen falde, og priserne altså falde mindre end i forhold til lønniveauet. Men »en ændring i forholdet mellem varepriser og pengelønninger i et vist produktionsinterval ledsages af en ændring i gennemsnitlig og marginal forbrugstilbøjelighed i hele intervallet. Hvis den gennemsnitlige eller marginale forbrugstilbøjelighed ændres, da ændres også i den andel, som investeringen for yderligere investering udgør af den samlede produktion«. Et fald i pengelønnen kan føre til lavere realløn og større beskæftigelse, hvis lønreduktionen ledsages af en forøgelse af investeringen af en vis mindste størrelse. Og da nedsættelsen af reallønnen sænker forbrugstilbøjeligheden, må forøgelsen af investeringen tage form af investering for yderligere investering. »Det synes rimeligt at antage, at den andel investering for yderligere investering udgør af produktionen, varierer modsat pengelønningerne, thi medens lønningerne er direkte bestemmende for investeringsomkostningerne, har de ikke direkte indflydelse på efterspørgslen efter investering for yderligere investering.«

Der er imidlertid betydelige vanskeligheder i denne teori. Da hverken lavere rente eller forventninger om senere lønstigning er forudsætning, synes det ejendommeligt, at reduktion af reallønnen ledsages af større investering for yderligere investering, der formentlig må resultere i mere kapitalintensiv produktion — jfr. den ovenfor refererede fremstilling hos Ricardo.

Endvidere er den slutning uberettiget, at fordelingen — mere end rent midlertidigt på grund af prisstivhed — vil forskydes til gunst for foretager-

¹⁾ Monetary Policies and Full Employment. 1947. p. 95 ff.

ne. Ved given produktionsfunktion kan der ikke regnes med anden sænkning af reallønnen end den, der bliver følgen af større beskæftigelse ved den på kort sigt konstante realkapitalmængde. Det er en særlig og ikke angiven forudsætning, at beskæftigelsens elasticitet med hensyn til reallønnen er så ringe, at arbejderne andel i totalindkomsten falder. Imidlertid, hvis fordelingen ikke ændres, bliver den eneste kilde til større opsparingskvote den stigning i den samlede realindkomst, som ledsager forøgelsen af beskæftigelsen, og denne fremstår da som så meget mere plausibel.

Afgørende bliver det herefter, om det er rimeligt — som Fellner gør det — at antage, at et fald i pengelønnen vil tilskynde til større investering for yderligere investering. Et forsøg på at præcisere udsagnet, at denne art investering vil vokse, fordi pengelønnen har direkte betydning for omkostningerne, men kun indirekte betydning for efterspørgslen, synes uundgåeligt at ende op i udsagn om foretagernes forventninger med hensyn til den fremtidige pris- og lønudvikling; men Fellner har netop villet påvise en mekanisme, der fremkaldte større beskæftigelse på anden måde end blot i kraft af forventninger om senere lønsligning.

Formelt betyder Fellner's mekanisme en forudsætning om, at indenfor et vist produktionsinterval er investeringen en mindst ligeså hastigt stigende funktion af produktionen som opsparingen, således at mere end eet produktionsomfang kan give ligevægt; medens den for Keynes-modellen typiske forudsætning er, at investeringstilvæksten per produktionstilvækst er mindre end opsparingstilvæksten.¹⁾

6. Keynes-modellens i relation til spørgsmålet om sammenhængen mellem — eller manglen på sammenhæng mellem — pengeløn og beskæftigelse essentielle forudsætninger er to: a) at mængden af materielle produktionsmidler på kort sigt er konstant og fuldt beskæftiget, og b) at kun ved en vis realindkomst er totalefterspørgslen lig indkomsten, men ved lavere indkomst større end denne og ved større indkomst mindre end denne.

Det er væsentligt, at på kort sigt er ikke blot de materielle produktionsmidlers mængde, men også deres beskæftigelse konstant. Thi dette betyder, at på kort sigt kan antallet af arbejdere *i forhold til* realkapitalen kun øges gennem en forhøjelse af den samlede aktivitet, som imidlertid bestemmes gennem efterspørgselsfunktionen. En nedsættelse af pengelønnen kan ikke øge arbejderne beskæftigelse på bekostning af realkapitalens beskæftigelse, og i relation til beskæftigelsen er det derfor kun af sekundær interesse,

¹⁾ Keynes-modellen reagerer på klassisk manér, når opsparings- og investeringsfunktion modificeres som angivet: Opsparing og investering er proportionale med indkomsten, og den brøkdel, investeringen udgør af indkomsten, varierer omvendt med rentefoden. Beskæftigelse over et vist niveau fører til højere pengeløn, under dette niveau fører til lavere løn. Konstant pengemængde og Keynes-modellens renteteori forudsættes.

om pengelønnen ændres og fører til ændring af indkomstfordelingen med deraf følgende modifikation af efterspørgselsfunktionen.¹⁾ Thi en virkning af denne art kan jo på ingen måde mindske afstanden fra klassisk teori.

Snarere kan det hævdes, at Keynes-modellens renteteori og den deri indeholdte mulighed for en virkning fra pengeløn via rente til totalefterspørgsel etablerer en tilknytning til klassisk teori, omend kun en spinkel. Og derfor kan man med L. Klein hævde, at det essentielle i Keynes-modellens beskæftigelsesteori kan komme frem, selv om renteteorien udelades, og de absolute priser lades ubestemte.

Keynes-modellens beskæftigelsesteori er da: Der består en totalefterspørgselsfunktion af den foran angivne beskaffenhed. Der er kun to produktionsfaktorer. Den ene, de materielle produktionsmidler, har konstant = fuld beskæftigelse. Følgelig består der en entydig forbindelse mellem den samlede realindkomsts størrelse og den anden faktor, arbejdskraftens, beskæftigelse, som da bestemmes gennem efterspørgselsfunktionen.

Hyppigt identificeres de materielle produktionsmidlers beskæftigelse med deres kapacitetsudnyttelse. Men de materielle produktionsmidler må — uanset kapacitetsudnyttelsen — anses for fuldt beskæftigede, når de står til rådighed for foretagerne i produktionen — ligesom en skuespiller er lige beskæftiget, hvadenten han optræder i et stort eller lille teater. Det er også klart, at hvis beskæftigelse og kapacitetsudnyttelse identificeres, og produktionsfunktionen forudsættes homogen af første grad i de anvendte faktormængder, kan arbejdets grænseproduktivitet ikke være faldende ved voksende beskæftigelse.

Det er gennem forudsætningen om de materielle produktionsmidlers fulde beskæftigelse, at de institutionelle forhold, nærmere betegnet ejendomsforholdene, kommer ind i modellen. Sammenlign med Keynes-modellen en model med samme totalefterspørgselsfunktion; men hvor arbejderne er foretagere, der lejer de materielle produktionsmidler — d. v. s. køber disse ydelser — af kapitalisterne på kontraktligt fastsatte vilkår. Her vil arbejderne være fuldt beskæftigede, og de materielle produktionsmidlers beskæftigelse afhængig variabel; og generelle lejeændringer vil være uden betydning for beskæftigelsen. Symmetrien svigter i modellernes langtidsvarianter. Medens i Keynes-modellens langtidsvariant ledighed af arbejdskraften indeholdes som indifferent mulighed,²⁾ er i arbejder = foretager-modellens typiske langtidsligevægt mængden af materielle produktionsmidler tilpasset beskæftigelsesmulighederne, således at begge faktorer er fuldt beskæftigede.

¹⁾ Tilmed er de fleste ændringer af denne art, som kan bringes i forslag, sådanne, der vil føre til lavere beskæftigelse.

²⁾ Jfr. Joan Robinson: *Essays in the Theory of Employment*. 1937, p. 105 ff. samt Roy F. Harrod: *Towards a Dynamic Economics*. 1948, p. 63 ff.